

Fedinec Csilla

NÉPSZÁMLÁLÁS UKRAJNÁBAN – HÁNYAN VAGYUNK MAGYAROK?

Egy régi rajzfilm jut eszembe. Lehet, hogy nem pontosan írom le, de ami megmaradt az emlékezetemben, hogy a benne szereplő állatfigurák felszállnak egy hajóra, s a hajó elkezd süllyedni. Mire egyiküknek az az ötlete támad, hogy meg kellene számolni, hányan is vannak. Ha épp elegen, fennmaradnak a vízen, s vidáman hajózhatnak. A kis tanmeséről bevallani nem merem, hogy egy szovjet rajzfilm volt, pláne, hogy közben a bibliai népszámlálást is fel akarom emlegetni, amikor az összeírás napján minden zsidónak haza kellett mennie a szülőföldjére.

Feloldhatatlan kérdés, hogy ma hány embernek kellett hazamennie a szomszédos országokba, hogy megszámláltasson szülőföldjén magyarnak, hogy hány olyan ember van, aki papíron még határon túli, de valójában már Magyarországon él. Ők főleg a fiatalabbak. S vajon hányan vannak, főleg az idősebbek, akik papíron már magyarországiak, de szülőföldjükre járnak vissza templomba, ott fizetik az egyházadót, vagy akár továbbra is a régi otthonukban élnek, de a becsületesebb magyarországi nyugdíjból. Kárpátalján sokan.

Ukrajnában az ország fennállásának tizedik évében, azaz 2001-ben tartották az első népszámlálást. Ez a hol azért is különösen érdekes, mert Ukrajna épp abban a fázisban van, amikor próbálja felépíteni önmagát: kihámozni történelmét, kultúráját, értékeit a szovjetre fazonírozott történelemből, kultúrából és értékekből, abból a több évszázados múltból, amelyben nem létezett önálló állama – az őshaza, a Kijevi Rusz ma az oroszok és az ukránok között, kicsit leegyszerűsítve, a tyúk meg a tojás szerepét játssza –, csak azok a területek, amelyekből mint történelmi régiókból képletesen összevarrták az országot az újkori lengyel–litván–orosz háromszögben. Az ukránok minden államformációban tulajdonképpen kisebbségben voltak, beleértve a Szovjetuniót, s azon belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságot is, mert az állami ideológia szerint elsősorban voltak szovjetek, s csak utána valami más. Erre szemléletes példa, hogy az ukrán történelemkönyvekből módszeresen irtottak minden olyan tételt, amely úgymond idealizálta Ukrajna régmúltját, ukrán nemzeti érzelmeket tükrözött.

Az első általános népszéirást az Orosz Birodalomban 1897-ben tartották. A szovjet időszakban a második világháborút megelőzően 1926-ban, 1937-ben és 1939-ben, utána 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben került rá sor. A második világháború azért választóvonal, mert az azt lezáró békék eredményeképpen alakult ki Ukrajna mai területe, amikor nyugati határai mentén kiegészült lengyel és román övezetekkel, valamint Kárpátaljával. A polgárháborús '20-as években a terület lakossága számát tekintve növekedett, az iparosítás, a kollektivizálás, a kultúrforradalom, a sztálini gulágszocializmus és/vagy a mindezek által előidézett 1933-as éhínség azonban, amely elsősorban Ukrajnát és Kazahsztánt érintette, olyan súlyos veszteségeket okozott, hogy az 1937-es népszámlálás adatait közé sem tették, a lebonyolítás irányítói, mint népellenségek, trockista–buharinista ügynökök, represzsió áldozatai lettek. A háború után, 1947-ben megjelenő első szovjet statisztikai kiadvány pedig tételesen felsorolta az állatállományban keletkezett veszteségeket, az emberről azonban nem esett szó.

Az 1959-es népszámlálásra a hruscsovi „frissülés” időszakában került sor, s ez az utána következő két népszámlálásnál teljesebb és pontosabb adatokat eredményezett. A kérdőíveken a nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó kérdések is szerepeltek. A kiskorú gyermek esetében az anya nemzetisége volt a mérvadó. A számlálóbiztosoknak adott hivatalos utasításnak megfelelően a kérdésekre mindenki önállóan válaszolhatott, személyigazolványt, vagy bármilyen egyéb okiratot nem kellett felmutatni. Minden szövetségi köztársaság adatait külön kötetben közölték, melyek tartalmazták a részletesebb korcsoportok szerinti megoszlást is, illetve első és utolsó alkalommal a katonaság létszámát.

A brezsnyevi korszakban csak igen szűken csöpögtették az adatokat. A hidegháború egyik következményeként a korcsoportok szerinti megoszlás például azért volt titkos adat, mert abból az ellenfél kiszámíthatta a hadra foghatók létszámát. Ma többek között azért sem lehet pontosan tudni, mennyi lakost számláltak ténylegesen, mert az adatfeldolgozóskor mesterségesen megemelték a számokat azokkal a katonákkal és családtagjaikkal – körülbelül egy-másfél millió fővel –, akik a Szovjetunió határain kívül, főként a Varsói Szerződés tagállamaiban teljesítettek szolgálatot. Nem lehet pontosan tudni, hogy például hova számították be, mely szövetséges köztársaság lakosai közé a más tagköztársaság területén bebörtönözötteket.

A szovjet személyi igazolványokban még volt olyan rubrika, amely a nemzetiséget tartalmazta. Az önálló Ukrajna polgárait ily módon már nem különbözteti meg. A nemzetiség eldöntésének egyetlen módja az önbevallás.

Ukrajna 1991-ben vált önállóvá. Az 1996-os alkotmánya értelmében államformája köztársaság (fővárosa: Kijev), közigazgatásilag 24 megye (oblast') és a Krími Autonóm Köztársaság (Szevasztopol) alkotja. A 24 megye egyike Kárpátalja, hivatalosan Zakarpats'ka oblast' (Ungvár – Užgorod), 1946. január 22. óta tartozik Ukrajnához.

Kárpátalja politikai szempontból egységes régióvá a XX. században vált. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék, azaz a történelmi Magyarország északkeleti Felvidéke döntő részére kiterjedően a Károlyi-kormány X. néptörvénye mondta ki 1918-ban a Ruszka Krajna Autonóm Terület megalakítását, a vidék többségi lakosságára, a ruszinokra való tekintettel. Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt szerződés értelmében a területet Podkarpatszka Rusz néven, a ruszinoknak ígért széleskörű autonómia kilátásba helyezésével az új államalakulathoz, a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták. A csehszlovák alkotmánytörvénybe is belefoglalt autonómia kérdése azonban függőben maradt.

A Csehszlovákia sorsa fölötti müncheni tárgyalás 1938. szeptember 29–30-án új helyzetet teremtett. November 22-én a csehszlovák nemzetgyűlés formálisan megadta Kárpátaljának – Kárpáti Ukrajnának az autonómiát. Időközben azonban a november 2-ai első bécsi döntés eredményeképpen a terület magyarlakta részei Magyarországhoz kerültek. A magyar kormány a visszacsatolt területeket korábbi vármegyéikhez tagolta be.

1939. március 15-én Kárpáti Ukrajna fővárosában, Huszton kikiáltották a mini állam függetlenségét, ám a kísérletnek rövid úton véget vetett az előző nap hadműveletbe kezdett magyar reguláris hadsereg. Teleki Pál miniszterelnök azonnal szorgalmazta a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvénytervezet kidolgozását és mihamarabbi parlamenti jóváhagyását, ám 1941-ben bekövetkezett halálával az autonómia ügye lekerült a napirendről. A ruszinok lakta vidék a Kárpátaljai Kormányzóság hatáskörébe került. A régió háború utáni sorsáról a Szovjetunió és Csehszlovákia írt alá államközi egyezményt 1945. július 29-én Moszkvában.

Kárpátalja léte nemzetiségi szempontból soha nem volt magyar kérdés, hanem a ruszin autonómia ügye hívta életre és tartotta életben a második világháború végéig. 1945-ben a Szovjetunió mint általa ősi ukrán földnek tekintett területre tartott igényt. A pravoszláv ukránokkal szemben a görög katolikus vallás által is úgymond szeparatizmussal beoltott ruszinokat visszatérítették az anyanemzethez, bevégezve ezáltal, a hivatalos álláspont szerint, a történelminek és ukránnak egyszerre tartott régiók egyesítését. A ruszinokat önálló nemzetiségnek a mai Ukrajna sem ismeri el.

A múlt század során sokféleképpen megnevezett Kárpátalja nem csak az állami hovatartozás, de területi kiterjedése tekintetében sem volt állandó, ami például a népszámlálási adatok számbavételekor úgynevezett átszámításokat, a jelenlegi területi kiterjedésre vonatkoztatott adatokat kíván meg, hogy egyáltalán bármiféle összehasonlítás lehetséges legyen. Minden államfordulat valamely nemzetiség vagy nemzetiségek, az előző rendszerben szocializálódott lakosság, főleg az értelmiség számára traumatikus volt, jelentékeny népmozgalmakat eredményezett. A régióban népszámlálást az elmúlt század folyamán 1910-ben; 1921-ben és 1930-ban; 1941-ben; 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben tartottak. Az ún. magyar időszakban a magyarság részaránya 30% körüli volt, a közbeékelődő ún. csehszlovák és

az utána következő szovjet időben pedig ennek körülbelül a felét, vagy annál valamivel kevesebbet mutattak ki.

A legutóbbi népszámlálást – a független Ukrajnában az elsőt – 2001. decemberében tartották. Az ország összlakossága drámaian csökkent: az 1989-es 51 452 034-ről 48 millió 457 ezer főre. Ebből az állandó lakos 48 millió 241 ezer fő, közte az ukrán állampolgár 47 millió 950 ezer fő. A legtöbb külföldi állampolgár vagy hontalan személy a Krímben és Odesza megyében, a legkevesebb Kárpátalján és Lemberg (L'viv) megyében él (mindkét helyen 0,1% alatt). A migráció fő célországai a szovjet utódállamok, valamint Izrael, Németország és az USA, a magyarok számára Magyarország, ahová az ungvári magyar főkonzulátus adatai szerint az utóbbi 12 évben 3500–4000 ukrán állampolgár telepedett át.

Valamennyi közigazgatási egységben – megyében – csökkent a lakosság, kivéve három megyét, közte Kárpátalját, ahol a lakosság, bár igen csekély mértékben, de nőtt: 1252,3 ezerről 1258,3 ezerre. Míg a legutóbbi két népszámlálás azt mutatta, hogy a városi és a falusi lakosok aránya gyakorlatilag változatlan maradt az országban, Kárpátalja egyértelműen falusiasodik: 1989-ben a városi lakosság aránya 41%, a falusi lakosságé 59% volt, 2001-ben megfelelően 37% és 63%. E téren ilyen nagy eltolódás sehol másutt nem tapasztalható. 50% alatti városi lakosság az ország 6 megyéjében van. Az ország 454 városából 5-ben haladta meg a lakosság az 1 millió főt (közte Kijev 2,6 millió lakossal), 9-nek volt több mint fél millió lakosa és 37-nek 100–500 ezer közötti lakosa.

Kárpátalja területe 12,8 ezer km², Ukrajna területének 2,1%-a, a második legkisebb megye. 13 járás és 4 megyei jogú város – Ungvár, Munkács, újabban, 1998-tól Huszt és 2001-től Beregszász – alkotja. Az utóbbi évtizedben 31 új község alakult korábban más településekkel egyesített falvak ismételt leválasztásával, illetve 9 megszüntetett település újjáélesztésével; a magyarok lakta vidéken 38 település kapta vissza történelmi nevét, illetve 80 település (falu) nevét pontosították. A megyében két 50 ezer lakost meghaladó város van: Ungvár 117 ezer és Munkács 82 ezer fővel.

1989-ben Ukrajnában 1000 férfira 1163 nő jutott, 2001-ben 1159. Kárpátalján a nők–férfiak aránya megfelelően 48% és 52%, ugyanannyi, mint a megelőző népszámláláskor. Az ország megyéiben a férfiak részaránya 45–48% között van. A 15 év feletti férfi lakosok 64,6 %-a házasságban él (a nőknél 54,0%), elvált 6,8 % (10,4%), özvegy 3,9% (19,2%), nőtlen, illetve hajadon 24,3% (16,1%). Az ország lakossága egyértelműen öregszik. 1000 főből 1989-ben 95, 2001-ben 129 fő rendelkezett felsőfokú végzettséggel, érettségizett megfelelően 285, illetve 349 fő. Az iskolázottsági szint e két mutató tekintetében 1989-hez képest városon 30,7%-kal, illetve 17,2%-kal, faluhelyen 68,8%-kal, illetve 33,1%-kal nőtt. Az ukrain felsőoktatási intézményekben tanuló magyarok száma körülbelül azonos azzal a számmal, ahány kárpátaljai magyar tanul magyarországi felsőoktatási intézményekben.

Elsősorban a nemzetiségi viszonyok érdekesek számunkra. A népszámlálás több mint 130 nemzetiséget és népcsoportot mutatott ki Ukrajnában. A legnagyobb lélekszámú nemzetiségek a következők (a magyarok a hetedikiek ebben a sorban):

Nemzetiség	Összesen (ezer fő)	% -ban		a 2001. évi az 1989. évihez viszonyítva %-ban
		2001	1989	
Ukrán	37 541,7	77,8	72,7	100,3
Orosz	8 334,1	17,3	22,1	73,4
Belorusz	275,8	0,6	0,9	62,7
Moldován	258,6	0,5	0,6	79,7
Krími tatár	248,2	0,5	0,0	5,3-szor több
Bolgár	204,6	0,4	0,5	87,5
Magyar	156,6	0,3	0,4	96,0
Román	151,0	0,3	0,3	112,0
Lengyel	144,1	0,3	0,4	65,8
Zsidó	103,6	0,2	0,9	21,3
Örmény	99,9	0,2	0,1	1,8-szor több
Görög	91,5	0,2	0,2	92,9
Tatár	73,3	0,2	0,2	84,4
Roma	47,6	0,1	0,1	99,3
Azerbajdzsán	45,2	0,1	0,0	122,2
Grúz	34,2	0,1	0,0	145,3
Német	33,3	0,1	0,1	88,0
Gagauz	31,9	0,1	0,1	99,9
Egyéb	177,1	0,4	0,4	83,9

Kárpátalján:

Nemzetiség	Összesen (ezer fő)	% -ban		a 2001. évi az 1989. évihez viszonyítva %-ban
		2001	1989	
Összesen	1254,6	100,0	100,0	100,7
Ukrán	1010,1	80,5	78,4	103,4
Magyar	151,5	12,1	12,5	97,3
Román	32,1	2,6	2,4	109,0
Orosz	31,0	2,5	4,0	62,7
Roma	14,0	1,1	1,0	115,4
Szlovák	5,6	0,5	0,6	77,7
Német	3,5	0,3	0,3	103,0

Ukrajna nemzetiségei anyanyelvük szerint:

Nemzetiség	Anyanyelv %-ban			
	Anyanyelve és nemzetisége azonos	Az ukránt tekinti anyanyelvének	Az oroszot tekinti anyanyelvének	Valamilyen más nyelvet tekint anyanyelvének
Ukrán	85,2	–	14,8	0,0
Orosz	95,9	3,9	–	0,2
Belorusz	19,8	17,5	62,5	0,2
Moldován	70,0	10,7	17,6	1,7
Krími tatár	92,0	0,1	6,1	1,8
Bolgár	64,2	5,0	30,3	0,5
Magyar	95,4 (1989-ben 95,6)	3,4 (1989-ben 2,6)	1,0 (1989-ben 1,6)	0,2
Román	91,7	6,2	1,5	0,6
Lengyel	12,9	71,0	15,6	0,5
Zsidó	3,1	13,4	83,0	0,5
Örmény	50,4	5,8	43,2	0,6
Görög	6,4	4,8	88,5	0,3
Tatár	35,2	4,5	58,7	1,6
Roma	44,7	21,1	13,4	20,8
Azerbajdzsán	53,0	7,1	37,6	2,3
Grúz	36,7	8,2	54,4	0,7
Német	12,2	22,1	64,7	1,0
Gagauz	71,5	3,5	22,7	2,3
Egyéb	32,6	12,5	49,7	5,2

Figyelemre méltó, hogy a magyarok és az oroszok jelölték meg a legnagyobb arányban nemzetük nyelvét anyanyelvként.

A nemrégiben közzétett első végleges adatok olvastán a kárpátaljai sajtóban megjelentek az első kommentárok. A kétpólusú magyar politikai élet kétféleképpen vélekedik. Az inkább Ungvár felé orientálódó, a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumában tömörülő szervezetekhez –, amelyek mellőzöttnek érezték magukat az Orbán-kormány alatt (a magyarországi politikai befolyás döntő tényező a kárpátaljai magyar közéletben), de akiket a tavalyi ukrajnai parlamenti választások beemeltek a MÁÉRT-szabványba (azt a szervezetet ismeri el valamely magyar közösség hivatalos képviselőjének, amelyik parlamenti képviselővel rendelkezik) – közelálló vélemény, hogy „a magyarok azok, akiknek nincs okuk sem féktelen ünneplésre, de teljes elkámpicsorodásra sem. Legfeljebb egy kis pityergésre. [...] Alighanem lesznek majd – e téma avatott szakértői –, akik alapos elemzésnek vetik alá az ukrajnai népszámlálás eredményeit, magyar vonatkozásait. Viták is előfordulnak majd szép

számban. Abban azonban alighanem mindenki egyetért, hogy a csapnivaló gazdasági körülmények ellenére, ami automatikusan vonja maga után az alacsony népszaporulatot, az elvándorlás dacára [...] a kárpátaljai magyarság az egyik legerősebb határon túli magyar közösség, amelyik még mindig képes reprodukálni önmagát. És ez a tény, s e tényen túl maga a közösség mindenképpen nagy-nagy figyelmet, a korábbinál mindenképpen nagyobb figyelmet érdemel.” (Kőszeghy Elemér: *Ukrajna a népszámlálás tükrében. A magyarok legfeljebb pityereghetnek. Kárpáti Igaz Szó* 2003/3.). A másik pólus, a Beregszászt, az egyetlen magyar többségű várost központba helyező Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, amely a megelőző ciklus egyetlen magyar parlamenti képviselőjét adta, érdemeket hangsúlyoz az eredmények ismeretében. Kovács Miklós elnök nyilatkozata szerint „Az a tény, hogy a nyilvánvalóan igen jelentős elvándorlás, a születések számának drasztikus csökkenése ellenére a kárpátaljai magyarság lélekszáma csupán igen kis mértékben csökkent a 12 évvel korábbi adatokhoz képest, a totalitarista rendszer megszűnésén túl igen jelentős mértékben annak tudható be, hogy az elnyomás évtizedei nem törték meg a magyarságot, annak körében az első pillanatoktól kezdve megindult az önszerveződés folyamata, képes volt közösséggé szerveződni [...] Így jött létre 1989-ben a KMKSZ, majd sorra a többi társadalmi szervezetünk is, melyek tevékenysége mindenekelőtt a magyar közösség, értékeink megőrzésére irányult. Közvetlenül a népszámlálást megelőzően plakátok és körlevelek révén hívtuk fel a kárpátaljai magyarság figyelmét a nemzetiség megvallásának fontosságára a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési képessége, megmaradása szempontjából, s úgy érezzük, a most közzétett eredmények akciónk szükségességét és sikerét igazolják. Ha tehát működésünknek csupán arra az egyetlen vonatkozására gondolok, hogy a nehézségek ellenére a kárpátaljai magyarság még mindig létezik mint közösség, úgy érzem, munkánk az elmúlt évtizedben nem volt hiábavaló. Ugyancsak jelentős szerepe lehet a közösség megmaradása szempontjából a tavalyelőtt elfogadott státustörvénynek is, hiszen 2002-ben majd’ százezren igényelték a magyar igazolványt, azaz vallották meg magyarságukat Kárpátalján.” (Varga Béla: *Nem csökkent számottevően a kárpátaljai magyarok lélekszáma. Kárpátalja* 2003/2.)

Míg rácsodálkozunk – vagy sem – a számokra, Ukrajna és Magyarország közt megszűnt a kishatárforgalom, s a kertek alatt van a vízumkötelezettség bevezetése a két ország között. A megélhetési turizmusnak, ha lehet így nevezni, ez nyilvánvalóan véget vet. A *Statisztikai évkönyv* (Budapest, 2000. 26. old.) szerint az utazási kedv számszerűen a következőképpen alakult (jelzés értékű még akkor is, ha nem tudjuk, ebből mennyien voltak kárpátaljaiak):

Évek	Magyarországról Ukrajnába utazók (ezer fő)	Ukrajnából Magyar- országra utazók (ezer fő)
1991	234	1040
1992	257	986
1993	561	2611
1994	417	3670
1995	379	4706
1996	463	4778
1997	252	2211
1998	185	1232
1999	149	950
2000	379	2419

A kárpátaljai magyarok a puszta számok tükrében egyelőre nem tartoznak a nagy vesztesek közé. Mélyreható következtetések levonásával azonban még várnunk kell, amíg minden részletes adat – az ígéretek szerint az év folyamán – megszületik a népszámlálással kapcsolatban.

Irodalom

Demografiâ. Administrativno-teritorial'nij ustrij ta čisel'nist' naselennâ oblasti. <http://www.stat.uz.ua/statinfo/demi.htm>

Pro kil'kist' ta sklad naselennâ Ukraïni za pidsumkami Vseukraïns'kogo perepisu naselennâ 2001 roku. Povidomlennâ Deržavnogo komitetu statistiki Ukraïni. <http://www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html>

Revenko, Adrij: Skil'ki nas bulo, ê ta skil'ki bude naperedodni persogo vseukraïns'kogo perepisu naselennâ. *Dzerkalo tižnâ* 7. 12. 2001.

Zakon Ukraïni „Pro Vseukraïns'kij perepis' naselennâ” http://www.stat.uz.ua/perepis/law_perepis.htm

Z istoriï perepisiv naselennâ <http://www.gov.ua/Perepis/perep.istor.html>